

UDC (УДК) 159.9.072.4

Борисенко Оксана Михайлівна,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри теоретичної психології
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)

e-mail: oksborysenko@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5511-5524

ПРИЧИНИ КОНТРОЛЮЮЧОЇ ПОВЕДІНКИ У МАТЕРІВ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Анотація. Розкрито причини контролюючої поведінки в матерів дітей раннього підліткового віку для кращого розуміння цієї проблематики з можливістю в подальшому корекції певних аспектів виховання. З'ясовано, які саме чинники впливають на формування такої поведінки матерів дітей-підлітків, адже батьківський контроль впливає на розвиток особистості дитини, на формування самосприйняття, самооцінку, самоцінність та її ставлення до самої себе і світу загалом.

Ключові поняття: контролююча поведінка матерів, діти раннього підліткового віку, дисфункційні схеми, проблемна поведінка, виховання дітей.

Borysenko Oksana,

PhD (Psychology),
Associate Professor of the Department of Theoretical Psychology,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

e-mail: oksborysenko@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5511-5524

CAUSES OF CONTROLLING BEHAVIOR AMONG MOTHERS OF ADOLESCENTS

Abstract. The reasons of controlling behavior that is characteristic for mothers of early adolescents are revealed, for a better understanding of this issue with the possibility of further correction of certain aspects of upbringing. The aim of the article is to find out what factors influence the formation of controlling behavior of adolescents' mothers, because parental control greatly contributes to the development of the child's personality, influences the formation of self-perception, self-esteem, self-worth and attitude to himself and the world.

A YSQ – S3 questionnaire of a scheme-therapy, developed by Young and co-authors in 2003 was used in the study. This technique allows us to find out what dysfunctional schemes can cause maternal control behavior. It is known that dysfunctional schemes are defined as general models (patterns) of life that affect cognition, emotions, memories, behavior, peculiarities of perception of social situations and relationships with other people, and thus affect relationships with their own children.

According to this questionnaire, 18 schemes were identified, which are divided into five groups depending on the level of satisfaction of the basic needs of the respondent.

The object of this study is the mothers of teenage children, and the subject of the study are reasons that affect the controlling behavior of mothers of teenage children.

The research program includes a survey of adolescents' mothers in order to identify similar psychological patterns, which would indicate the common features of controlling mothers.

Analyzing the causes of controlling behavior, it was found out that the implementation of parental attitudes occurs due to their anxiety, neuroticism, inconsistency, conflict. That is, personal problems of mothers have a very strong influence on the problematic behavior in raising children. In general, anxiety, perfectionism and affectivity constitute the most typical triad of deviations in upbringing.

Key concepts: controlling behavior of mothers, children of early adolescence, dysfunctional schemes, problematic behavior, upbringing of children.

Вступ

На особливостях виховання дітей сьогодні зосереджена увага психологів, популяризаторів психології, матерів, які діляться досвідом. Нині є безліч літератури, як виховати емоційний чи соціальний інтелект у дитини, як розвинути її здібності та ін. Незважаючи на низку підказок та зусиль у вихованні, стосунки матерів і дітей не завжди можна назвати близькими, довірливими та спокійними. Вочевидь мати знання про виховання та розвиток дитини – це чудово, але це лише частина успіху, існують ще інші причини, які впливають на розвиток особистості дитини та на якісну взаємодію в сім'ї.

Метою статті є аналіз причин контролюючої поведінки матерів дітей підліткового віку.

1. Теоретична база дослідження

Аналіз наявних сьогодні робіт доводить, що є кілька способів класифікації стилів сімейного виховання залежно від рівня батьківського контролю. Найпоширеніші варіанти дещо розрізняються за типами, назвами, прийнятою термінологією. Популярними можна вважати класифікації Грейс Крайг, яка ґрунтується на працях Діани Баумрінд, Є. Маккобі і Д. Мартін. Ці автори фокусуються на двох факторах, що впливають на дитину у взаєминах із батьками – батьківській теплоті та батьківському контролі [1; 2; 3].

Виділяють три рівні батьківського контролю: низький, середній і високий відповідно до наступних стилів сімейного виховання (за Г. Крайг):

Авторитетний стиль передбачає високий рівень батьківського контролю, захоплення зростаючої автономії своїх дітей, теплі відносини з ними. Як результат – діти соціально адаптовані, впевнені в собі, здатні до самоконтролю, володіють високою самооцінкою. Рішення батьків не здаються довільними і несправедливими для дітей, тому вони легко погоджуються з ними. Д. Баумрінд у своїх працях називає такий стиль моделлю авторитетного батьківського контролю і зазначає, що діти за такої поведінки батьків упевнені в собі, мають високу самооцінку, у них розвинений самоконтроль і соціальні навички.

Для авторитарного стилю (владна модель за Д. Баумрінд) притаманний високий контроль: батьки чекають неухильного виконання своїх вимог, стосунки з дітьми холодні та відсторонені. Батьки мало спілкуються з дітьми, встановлюють жорсткі вимоги і правила, не допускають їх обговорення, не спонукають дітей висловлювати свою думку. Діти замкнуті, боязливі та похмурі, невибагливі та дратівливі. Дівчата здебільшого – пасивні й залежні, хлопчики – некеровані й агресивні.

Ліберальний стиль передбачає низький рівень контролю і теплі відносини: батьки мало або зовсім не регламентують поведінку дитини, хоча вони відкриті для спілкування з дітьми, але панівний напрям комунікації – від дитини до батьків [3].

Як вважає Д. Баумрінд, ліберальний стиль є моделлю гармонійної поведінки батьків, які настільки захоплюються демонстрацією «безумовної любові», що перестають виконувати безпосередньо батьківські функції, зокрема, встановлювати заборони для своїх дітей. Діти схильні до неслухняності та агресивності, поведуться неадекватно й імпульсивно, невибагливі до себе, в деяких випадках стають активними, рішучими та творчими людьми [1].

Індиферентний стиль (за Є. С. Маккобі і Дж. Мартін) з низьким рівнем контролю і холодними відносинами: батьки не встановлюють для дітей жодних обмежень, байдужі до них, закриті для спілкування. Якщо байдужість поєднується з ворожістю, дитина виявляє руйнівні імпульси і схильність до агресії [3].

Є. С. Маккобі включила в батьківський контроль такі компоненти: обмеження – встановлення меж дитячої агресії; вимогливість – очікування високого рівня відповідальності у дітей; строгість – примус до будь-чого; нав'язування – вплив на плани і стосунки дітей; довільний вияв влади [9].

Поняття «батьківський контроль» згідно з Т. В. Андреевою має відношення до вираженості у батьків заборонних тенденцій, що виражаються у вимогах підпорядкування правилам, виконання дітьми своїх обов'язків; це спроба впливати на діяльність дитини. У разі високого значення показника батьківського контролю перед дитиною ставлять низку обмежень, заборон, вимагають виконувати певні вказівки та дотримуватися певних обов'язків, не дають можливості слідувати власним бажанням і діяти згідно з власною волею [1].

Є. Г. Ейдемільер і В. Юстицкіс проаналізували такі різнополярні системи вимог-обов'язків:

– надмірність вимог-обов'язків – вимоги до дитини надто високі, не відповідають її можливостям, що збільшує ризик психічної травматизації;

– недостатність визначених вимог-обов'язків – дитина має мінімальну кількість обов'язків у родині, і батьки нерідко нарікають, що їй складно залучити до якоїсь справи у будинку [6].

А. І. Захаров виокремлює три види батьківського контролю: дозволяючий, помірний (поєднання суворості та дозволеності) і надмірний – обмежувальний (сувора дисципліна в сім'ї).

У дозволяючому контролі простежується відсутність заборон, починаючи від малого

потурання аж до повної нездатності батьків впоратися з почуттями дітей.

Помірний тип контролю передбачає поєднання твердості батьків, без надмірної принципності і наполегливості, та відносну поступливість щодо бажань і вимог дітей, з огляду на обставини. Помірний тип контролю передбачає терпеливість до помилок й слабкостей дитини.

Надмірний контроль виявляється у прагненні батьків стежити за кожним кроком дитини. Він поширюється на їхню емоційну і рухову активність, на безпосередність у вираженні почуттів, приготування уроків і «вільне» проведення часу, яке в даному випадку значно скорочується. Нерідко контроль має характер тотальних заборон, коли забороняється без дозволу робити будь-що або навіть висловлювати свої бажання. Надмірна кількість контролю притаманна домінуючій гіперпротекції, за якої надмірна увага і турбота поєднуються з великою кількістю обмежень і заборон [7].

2. Дослідження причин контролюючої поведінки матерів дітей молодшого підліткового віку

Метою цього дослідження є виявити, які саме чинники впливають на формування контролюючої поведінки матерів дітей-підлітків.

Об'єктом дослідження відповідно є матері дітей підлітків, а предметом – причини, які впливають на контролюючу поведінку матерів дітей-підлітків.

Програма дослідження охоплює опитування матерів підлітків з метою виявлення схожих психологічних патернів, що б свідчило про спільні риси контролюючих матерів.

У дослідженні використано опитувальник YSQ – S3 зі схема-терапії, розроблений Янгом і співавторами у 2003 році [8]. Ця методика дає нам змогу дізнатись, які саме дисфункційні схеми можуть спричинювати контролюючу поведінку матерів. Як відомо, дисфункційні схеми визначають як загальні моделі (взірці, патерни) життя, які впливають на когніції, емоції, спогади, поведінку, особливості сприйняття соціальних ситуацій та стосунків з іншими людьми, отже, впливають, зокрема, і на стосунки з власними дітьми.

Згідно з цим опитувальником виявлено 18 схем, які об'єднуються в п'ять груп залежно від рівня задоволеності базових потреб опитуваного.

В опитуванні брали участь 36 жінок, які виховують дітей, зокрема й підліткового віку. Вікова категорія коливається в межах 30–45 років, матері належать до різного соціального статусу. Шестеро з них виховують дітей без чоловіків, решта заміжні. Одну дитину мають 19 матерів, 17 відповідно дві або три.

Згідно з результатами кластерного аналізу за досліджуваними (метод к-середніх) є змога виявити дві групи (кластери) матерів. Вони за результатами порівняльного аналізу відрізняються за такими показниками: до кластеру 1 увійшли ті досліджувані, яким притаманні вищі бали при *Wilks' Lambda* 0,07 за шкалами «Схема некомпетентності та неминучості невдач» ($p=0,000$; $M=13,167$), «Схема емоційної депривації» ($p=0,000$; $M=11,333$), «Схема покинення/нестабільності стосунків» ($p=0,000$; $M=20,833$), «Схема недовіри, скривдження» ($p=0,000$; $M=12,833$), «Схема дефективності/сорому» ($p=0,000$; $M=4,167$), «Схема залежності/безпорадності» ($p=0,000$; $M=10,500$), «Схема очікування на катастрофу (вразливості до кривди та хворіб)» ($p=0,000$; $M=15,500$), «Схема злиття/ невідокремленості особистої ідентичності» ($p=0,000$; $M=18,250$), «Схема підкорення» ($p=0,000$; $M=16,667$), «Схема самопожертви» ($p=0,000$; $M=44,083$), «Схема емоційної інгібіції» ($p=0,000$; $M=15,167$), «Схема надвисоких стандартів/гіперкритичності» ($p=0,000$; $M=30,833$), «Схема особливого статусу і прав» ($p=0,000$; $M=22,000$), «Схема недостатнього самоконтролю/самодисципліни» ($p=0,000$; $M=30,917$), «Схема пошуку визнання» ($p=0,000$; $M=28,833$), «Схема негативізму/песимізму» ($p=0,000$; $M=25,750$), «Схема покарання» ($p=0,000$; $M=21,833$).

Отож ми можемо припустити, що матері, які потрапили до цього кластеру, є більш емоційно вразливі, можливо, мали більш сильно виражений негативний досвід у минулому, що відобразився на формуванні в них сильніших дисфункційних патернів життя, які впливають на їхні когніції, особливості сприйняття соціальних ситуацій, спогади, поведінку, стосунки зокрема з дітьми. Зазвичай, згідно зі схемами-опитувальниками Янга [8] більш високі бали з багатьох схем отримують люди з важкими розладами особистості. Особи, в яких є труднощі лише в деяких життєвих сферах, що не відповідають діагностичним критеріям розладів, одержують високі бали лише за однією або ж кількома схемами. Тому ми можемо сказати, що матері першого кластеру потребують додаткової клінічної діагностики, щоб зрозуміти, наскільки об'єктивно ці опитувальники відображають ступінь їхньої схильності до виявів психопатологічної дисфункційності. Адже за наявності будь-яких психічних розладів, наприклад генералізованого тривожного розладу, розладу тривоги за здоров'я, депресії, ПТСР, розладів особистості тощо особам набагато складніше осмислити свої копінг-стратегії в контексті адаптації до травматичного досвіду минулого й отримати емоційно-корегуючий

досвід, що дав би можливість задовільнити свої базові психологічні проблеми, а також основні психологічні потреби своїх дітей, зокрема через контролюючу поведінку.

Кластер 2 об'єднав осіб, які набрали нижчі бали за шкалами «Схема некомпетентності та неминучості невдач» ($p=0,000$; $M=0,833$), «Схема емоційної депривації» ($p=0,000$; $M=2,250$), «Схема покинення/нестабільності стосунків» ($p=0,000$; $M=2,417$), «Схема недовіри, скривдження» ($p=0,000$; $M=4,625$), «Схема дефективності/сорому» ($p=0,000$; $M=0,167$), «Схема залежності/безпорадності» ($p=0,000$; $M=0,583$), «Схема очікування на катастрофу (вразливості до кривди та хворіб)» ($p=0,000$; $M=0,917$), «Схема злиття/невідокремленості особистої ідентичності» ($p=0,000$; $M=1,458$), «Схема підкорення» ($p=0,000$; $M=1,417$), «Схема самопожертви» ($p=0,000$; $M=6,500$), «Схема емоційної інгібіції» ($p=0,000$; $M=2,583$), «Схема надвисоких стандартів/гіперкритичності» ($p=0,000$; $M=11,292$), «Схема особливого статусу і прав» ($p=0,000$; $M=8,875$), «Схема недостатнього самоконтролю/самодисципліни» ($p=0,000$; $M=6,042$), «Схема пошуку визнання» ($p=0,000$; $M=8,875$), «Схема негативізму/песимізму» ($p=0,000$; $M=4,500$), «Схема покарання» ($p=0,000$; $M=3,000$).

Матері, які потрапили до такого кластеру, мають більш здорові, порівняно з першим кластером, моделі поведінки, побудови стосунків, зокрема і з дітьми. Ми припускаємо, що ця група матерів має більш задоволені базові психологічні потреби, а це означає, що вони не потребують роботи з незціленим травматичним досвідом свого дитинства і мають здоровіше самосприйняття, вміють сформувати стосунки з дітьми, які не спричиняють страждання останнім, мають кращу якість життя та відчуття задоволеності від цього. Отож виходить, що матері з цього кластеру не потребують настільки сильно, як в першому кластері, психотерапевтичних втручань і спроможні реалістично дивитись на себе і своє життя, а також виконувати батьківські обов'язки.

Однак слід зазначити, що за схемами «Схема надвисоких стандартів/гіперкритичності» ($p=0,000$; $M=11,292$), «Схема особливого статусу і прав» ($p=0,000$; $M=8,875$), «Схема самопожертви» ($p=0,000$; $M=6,500$), «Схема недостатнього самоконтролю/самодисципліни» ($p=0,000$; $M=6,042$), «Схема пошуку визнання» ($p=0,000$; $M=8,875$) матері з цього кластеру мають доволі високі бали (хоча й набагато нижчі порівняно з матерями з першого кластеру) і це могло б свідчити про те, що ці схеми можуть деякою мірою впливати на причини контролюючої поведінки матерів дітей раннього підліткового віку.

Як бачимо, досліджувані особи мають різні показники емоційної вразливості згідно з результатами проведеного дослідження. Тому ми вважаємо, що перший кластер варто назвати кластером, який об'єднує матерів з більш вираженими дисфункційними схемами, а другий, відповідно, що об'єднує матерів з менш вираженими дисфункційними схемами.

Виділені нами групи осіб мають високий рівень коректності класифікації відповідно до результатів дискримінантного аналізу. Зокрема з тих, кому притаманні більш виражені дисфункційні схеми, коректно прокласифіковано досліджуваних 12 (33%); тим, кому притаманні менш виражені дисфункційні схеми – 24 особи (67%).

Таке відсоткове співвідношення, дає нам можливість стверджувати, що в такій вибірці здебільшого присутні матері, які спроможні самі потурбуватися про задоволення своїх базових потреб і виховувати дітей у здоровий спосіб, навіть маючи контролюючу поведінку.

Бажання контролювати, зокрема і власних дітей, має глибинні коріння, які дуже часто пов'язані зі страхами і тривогами щодо осудження з боку інших або зі схемою некомпетентності. Звичайно, іноді це допомагає, щоб зробити все якомога ліпше, проте може перейти в перфекціонізм. Така поведінка заважає нормальному спілкуванню з близькими людьми, не дає розслабитись і отримувати задоволення від життя. А діти взагалі не розуміють, чому постійно треба у всьому намагатися бути найкращими і чому не можна іноді просто отримувати задоволення від самого процесу виконання того чи іншого завдання. Контроль, звичайно, необхідний, а надто у вихованні. Питання виникає не про потребу, а про її ступінь у родинно-батьківських стосунках. Якщо це спричинює часті конфлікти, то матерям слід замислитися над питаннями: «Чому так важливо контролювати саме цю ситуацію? Що дає контроль, що ви отримуєте завдяки цьому? Чи ви отримуєте саме те, чого прагнули? Якщо «відпустити» ситуацію, чи не виникне відчуття свободи? Те, що ви зараз намагаєтесь контролювати, це точно ваша справа? Що страшного станеться, якщо ви відмовитесь контролювати ситуацію? Чи дійсно наслідки настільки страшні?»

Висновки

На основі аналізу науково-психологічної літератури виокремлено основні напрями та підходи до проблеми контролю в психологічній науці. Встановлено, що батьківський контроль щодо дітей, звісно ж є одним з основних засобів соціалізації та умов формування само-

сприйняття. Умовно контроль поділяється на відношення батьків до дисципліни і конкретний вираз цього через санкції (погрози, покарання, обмеження, стимуляція, осудливе ставлення). Будь-яка конкретна поведінка батьків займає місце між двома крайніми точками: від надання повної автономії до цілковитого підкорення волі батьків. Проаналізувавши причини контролюючої поведінки, ми дослідили, що реалізація батьківських установок відбувається через їхню тривожність, невротичність, непослідовність, конфліктність. Тобто особистісні проблеми матерів впливають на проблемну поведінку у вихованні дітей. Загалом тривожність, перфекціонізм і афективність становлять найбільш типову триаду відхилень у вихованні.

З огляду на результати нашого дослідження, емпірично з'ясовано, що причини

контролюючої поведінки матерів цілковито залежать від особистісних психологічних якостей самих матерів, від рівня задоволеності їхніх базових потреб. Отож виявлено, що чим сильніше в матерів виявляються дисфункційні схеми, тим менше вони намагаються контролювати своїх дітей і більше схиляються до ліберального стилю в процесі виховання. Водночас матері з менш вираженими дисфункційними схемами контролюють своїх дітей, водночас використовуючи переважно авторитарні методи виховання. Але в будь-якому разі дисфункційні схеми пов'язані з потребою матерів здійснювати контролюючу поведінку. Тому що, як відомо, контролююча поведінка спричинена страхами, які є в кожній людини, а надто із незадоволеними чи не до кінця задоволеними базовими психологічними потребами.

Список використаних джерел

1. Байярд Р., Байярд Д. Ваш беспокойный подросток. Практическое руководство для отчаявшихся родителей. Москва : Академический проект, 2015. 208 с.
2. Бендас Т. В. Гендерная психология : учеб. пособие. 2016. 431 с.
3. Ільїн Е. П. Психологія дорослості. URL: <http://psychologis.com.ua/11-14.htm>
4. Maccoby E., Jacklin C. The Psychology of Sex Differences. – Stanford Univ. Press, 1974.
5. Андреева Т. В. Семейная психология : учеб. пособие. СПб. : Речь, 2004. 244 с.
6. Ейдеміллер Є. Г., Юстицкіс В. Детская психиатрия. СПб. : Питер, 2005. 1120 с.
7. Захаров А. І. Происхождение детских неврозов и психотерапия. Неврозы у детей и подростков. Анамнез, этиология и патогенез. СПб. : Каро, 2006. 672 с.
8. Арнц А. Схема-терапия: модель роботи з частками / А. Арнц, Г. Якоб. Львів : Свічадо, 2014. 246 с.
9. Rizzo K., Schiffrin H., & Liss M. Insight into the parenthood paradox: mental health outcomes of intensive mothering. *Journal of child and family studies*, 2013 pp.
10. Wang M., Kenny S. Longitudinal links between fathers and mothers harsh verbal discipline and adolescents conduct problems and depressive symptoms. *Child development*, 2014.

References

1. Bajyard, R., & Bajyard, D. (2015). Vash bespokojny'j podrostok [Your restless teenager]. *Prakticheskoe rukovodstvo dlya otchayavshikhsya roditelej*. Moskva : Akademicheskij proekt [in Russ.].
2. Bendas, T. V. (2016). Gendernaya psikhologiya [Gender psychology] [in Russ.].
3. І'l'yin, E. P. Psikhologi'ya doroslosti' [Psychology of adulthood]. Retrieved from <http://psychologis.com.ua/11-14.htm> [in Ukr.].
4. Maccoby, E., & Jacklin, C. (1974). *The Psychology of Sex Differences*. Stanford Univ. Press.
5. Andreeva, T. V. (2004). Semejnaya psikhologiya [Family psychology]. Pb.: Rech [in Russ.].
6. Ejdemі'ller, Ye. G. & Yusticzkis, V. (2005). Detskaya psikhiatriya [Child psychiatry]. SPb. : Piter [in Russ.].
7. Zakharov, A. I. (2006). Proiskhozhdenie detskikh nevrozov i psikhoterapiya. Nevrozy' u detej i podrostkov. Anamnez, e'tiologiya i patogenez [The origin of childhood neuroses and psychotherapy. Neuroses in children and adolescents. History, etiology and pathogenesis]. Sankt-Peterburg : Karo [in Russ.].
8. Arncz, A. (2014). Shkema-terapi'ya: model' roboti z chastkami [Scheme-therapy: model of work with particles]. L'vi'v: Svi'chado [in Russ.].
9. Rizzo, K., Schiffrin, H. & Liss, M. (2013). Insight into the parenthood paradox: mental health outcomes of intensive mothering. *Journal of child and family studies*.
10. Wang, M. & Kenny, S. (2014). Longitudinal links between fathers and mothers harsh verbal discipline and adolescents conduct problems and depressive symptoms». *Child development*.

Стаття: надійшла до редакції 10.09.2021

прийнята до друку 19.11.2021

The article: is received 10.09.2021

is accepted 19.11.2021